

Немања Д. Андријашевић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

e-mail: neanja.andrijasevic@gmail.com

ПРОФ. ДР ЂОКО СЛИЈЕПЧЕВИЋ О МАКЕДОНСКОМ НАЦИОНАЛНОМ И ВЕРСКОМ ПИТАЊУ

Апстракт: Проф. др Ђоко Слијепчевић писао је о географском, националном и канонском простору Вардарске, Пиринске и Егејске Македоније. О овој тематици објавио је три монографије, два чланка у емигрантском часопису *Искра* и један сепарат. У средишту рада налази се анализа његових теза и закључака и њихово критичко упоређивање са ставовима каснијих аутора.

Кључне речи: Проф. др Ђоко Слијепчевић, Македонија, Српска православна црква, Македонска православна црква, решавање македонског питања у ФНРЈ/СФРЈ.

Увод

Проф. др Ђоко Слијепчевић¹, знаменити историчар цркве, провео је другу половину живота у емиграцији. Главне теме о којима је писао биле су из црквене и националне историје. Објавио је изузетно велики број чланака, првенствено на политичке теме, у емигрантском минхенском гласилу *Искра*. У писму српском исељенику Перу Булату² 28. маја 1979. истакао је: „Радити на националној науци у туђини ствар је веома тешка. [...] Ја сам, прилично, у току актуелних ствари у земљи. Нарочито што се црквених проблема тиче“.³ Истом адресату 23. јула 1979. записао је: „Велика Вам хвала што тако исправно схватате стање нас, који се у туђем свету бавимо националном науком. Ми овде, у слободном свету, можемо рећи истину што они у земљи не могу. Што се мене лично тиче ја сам се трудио да урадим колико могу. Иако се нисмо договарали покојни Лаза Костић⁴ и ја ‘поделили’ смо секторе где су Срби угрожени. Ја сам узео Јужну и Стару

¹ Ђоко Слијепчевић (1908–1993) завршио је Богословију у Призрену. Дипломирао је и докторирао на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, на коме се запослио као професор. Послератни режим у Југославији прогласио га је за „ратног злочинца“ 1945. године, због рада у корист окупатора. Емигрирао је и остатак живота провео у Западној Европи – најпре у Швајцарској, а затим у Немачкој. Објавио је велики број чланака и књига, а његово најпознатије дело је тротомна *Историја Српске православне цркве*.

² Перо Булат (1899–1983) рођен је у Вргин-Мосту, на Банији. После службе у војсци емигрирао је у Канаду. Био је предводник издавачке куће „Авала“, заузимао се за српске заробљенике у Другом светском рату, помогао је бројне исељенике у Канади и заступао је српске интересе пред властима. Уређивао је лист *Глас канадских Срба*. Сахрањен је на манастирском гробљу у Либертивилу, поред Чикага.

³ Државни архив Канаде, Отава, Фонд Перо Булат, MG30-D325, vol. 11, file № 29.

⁴ Др Лаза М. Костић (1897–1979), проф. универзитета и некадашњи декан Правног факултета у Београду, био је плодан емигрантски писац. Објавио је неколико десетина књига и више од 1500 чланака.

Србију а Лаза Босну и Херцеговину и Србе у Хрватској. Надамо се да смо нешто урадили. И ова књига, коју Вам шаљем, одбрана је Хиландара од Бугара. Монографија о митрополиту Михаилу, ако се буде могла објавити донеће обиље изворних докумената о чисто српском карактеру Јужне и Старе Србије. То пишу и исповедају водећи људи из тих крајева“.⁵

Проф. Слијепчевић усмерио је своја истраживања и на македонско питање – политичке, националне и конфесионалне односе на географском простору Егејске, Пиринске и Вардарске Македоније. О тој теми објавио је три књиге: *The Macedonian Question (The Struggle for Southern Serbia)*⁶, *Питање Македонске православне цркве у Југославији*⁷ и *Македонско црквено питање*⁸, два чланка у *Искри*⁹, и један чланак одштампан потом као сепарат на немачком језику.¹⁰ У његовом архиву пронађени су један манускрипт, који је према мишљењу аутора рада послат на превод на енглески језик и објављен као Слијепчевићева прва монографија, као и бројна писма у којима је помињао своја истраживања или је истакао поједине закључке о поменутој тематици. Неки искази унети су у рад и прокоментарисани.

Још током боравка у Берну 1948–1954, односно на почетку своје емигрантске академске каријере, проф. Слијепчевић је почео да пише о македонском питању.¹¹ Прву верзију рукописа послао је својим пријатељима и сарадницима из Југословенског народног покрета (ЈНП) „Збор“ с циљем да прочитају и укажу му на недостатке.¹² Претходно је поједине од њих замолио да на неколико страница изложе своје погледе на ову проблематику. Одговорили су му Јаков Љотић¹³ – на две и по куцане странице – и Ратко Парезанин¹⁴ – на шест и по куцаних страница. У АФС налази се и један детаљан извештај о тадашњем стању у Македонији. То је заправо реферат на десет густо куцаних страница, потписан у Трсту 16. априла 1949. од стране „С.В.“ (S.V.).¹⁵ Све наведено указује на то да је ово дело настало у једном смислу и као заједнички плод, а Слијепчевићу је препуштено да га обуче у одговарајуће рухо.

На основу до сада пописаних радова проф. Слијепчевића објављених у емиграцији, као и података пронађених у његовом архиву, систематизоване су његове тезе. Оне су критички упоређене са ставовима аутора са простора бивше Југославије који су неколико година или деценија касније писали о поменутој проблематици.

⁵ Писмо се налази у архиву Ђока Слијепчевића (у даљем тексту: АФС).

⁶ Слијепчевић 1958.

⁷ Слијепчевић 1959.

⁸ Слијепчевић 1969.

⁹ Слијепчевић 1955; Слијепчевић 1967.

¹⁰ Слијепчевић 1979, 3–17.

¹¹ Андријашевић 2019, 359–378.

¹² Извор: АФС.

¹³ Јаков Љотић (1895–1974) био је рођени брат Димитрија Љотића. Ратовао је у Првом светском рату, а у међуратном периоду био је дипломата. После братовљеве погибје преузео је вођство над ЈНП „Збор“. Био је власник *Искре*. Убијен је у Минхену од агената југословенске тајне полиције.

¹⁴ Ратко Парезанин (1898–1981) био је директор и оснивач Балканолошког института у Београду, који је касније преименован у Балкански институт. Припадао је врху ЈНП „Збор“. Објавио је неколико књига и мноштво чланака.

¹⁵ Реферат садржи 14 кратких поглавља: Историјски преглед, Македонско питање, Сукоб КПЈ и Коминтерне по питању Југославије, Југословенска Македонија, Македонија у Другом светском рату, Сукоб КПЈ и БРП(к) [Бугарске комунистичке партије], Крај рата, НР Македонија, Политичка ситуација у југ. Македонији, Федерација Јужних Словена, Резолуција Коминформа, Грађански рат у Грчкој, Последице новог курса македонског питања, Оружани устанак у Македонији.

Тезе проф. Слијепчевића о историјским околностима и националном питању у Македонији

Проф. Слијепчевић представио је неколико теза у вези са историјатом и националним питањем географског подручја које се у различитим периодима другачије називало, преваходно са одредницом Македонија.

А) У науци није јасно прецизиран појам *Македоније* нити *македонског народа*. Према Слијепчевићу, за време османске управе Балканом *terminus technicus* за овај географски простор био је *румелијско питање*, док сам термин *Македонија* није обухватао етнички садржај.¹⁶ Словенска племена населила су простор данашње Македоније током неколико векова, а не одједном. Прве деценије живота и рада на простору Македоније „остале су закључане“¹⁷, односно нису довољно историјски истражене и објективно приказане.

Б) Претпоставка да су Кирило и Методије, као и њихови ученици, били Бугари или Македонци – није тачна. Највероватније су били Грци. Дуго векова у Македонији трајао је сукоб између словенског и бугарског.¹⁸ Касније, од средњег века, овај простор се више окретао ка српском бићу. За време Немањића извршено је србизирање словенског живља на овом простору, што је био природан, органски процес. Тамошњи народ примио је српски дух – српску државну идеју и црквену организацију. Сведочанство написаног представља карактер српских културних споменика овог поднебља. За време османске управе поменути простором, од половине 15. века до 1912, Срби су пружали отпор окупатору, док су се Бугари утапали у ропство османској држави и Цариградској патријаршији.¹⁹ Када је Кнежевина Србија почела да ствара свој државни план, она је унела простор Македоније у свој састав. У *Начертанију* Илије Гарашанина, Македонија и Стара Србија заузиле су централно место. Србија је отварала школе и слала учитеље у ове крајеве ради описмењавања.

В) Од 19. века Бугарска егзархија спроводила је идеју *великобугаризма* међу словенским живљем Македоније. Тада је наступио преокрет Бугара, који су почели да раде само за своју националну ствар, науштрб (опште) словенске. Егзархијски свештеници били су мисионари бугарске идеје, потпомогнути одлукама Берлинског конгреса из 1878. године. То је довело до великог заоштравања проблема на том простору. Док је Србија крвљу заливала сваку стопу, Бугарска се погађала са Османским царством и Србијом око Македоније. Представници Бугарске су на изузетно нападан начин покушали да реше црквено питање онда када им је то дозвољено. Подредили су га националистичким тенденцијама. Много пута користили су се лажима и подметањима, чак и бруталним акцијама које су изводили на простору југоисточног дела Балканског полуострва.

Г) Комунистичка партија Југославије (КПЈ) прихватила је у међуратном периоду од Комунистичке интернационале (Коминтерне) тезу да постоји посебан *македонски народ*. Ово је била прва етапа рада КПЈ: „Прогласити класичне српске крајеве *несрпским*, изнедрити им српски дух и српско национално осећање и довести их у супротност са целокупном њиховом историском прошлосту, био је, несумњиво, један одлучан потез у однорађавању становништва Јужне Србије и у борби КПЈ против Срба“.²⁰ Између Првог

¹⁶ Слијепчевић 1958, 16.

¹⁷ Слијепчевић 1958, 25–26.

¹⁸ Исто, 28–29. Слијепчевић није прецизирао периоде ове тврдње.

¹⁹ Исто, 153.

²⁰ Слијепчевић 1955, 5.

и Другог светског рата Внатрешна македонска револуционерна организација (ВМРО) повезала се са илегалним организацијама у иностранству.²¹ Два главна сепаратистичка покрета на Балкану били су усташки и македонски. Њихови борци су сарађивали.

Д) Одлуком Коминтерне Јосип Броз Тито постао је главни фактор за решавање питања простора Македоније. *Македонско питање* постало је „инструмент Коминтерне у разбијању Југославије“.²² Добијене планове КПЈ је применила у пракси, па је наведено питање од балканског постало унутрашње питање Југославије.²³ Тиме је Коминтерна започела прву фазу борбе против српског народа. После преузимања власти, КПЈ је 1944. започела другу фазу борбе против Срба. Доказ написаног је третирање овог простора по моделу из времена Хитлерове Немачке, јер се Титова власт „солидарисала са одлуком бугарских окупационих власти“, забранивши да се по завршетку Другог светског рата епископи Српске православне цркве (СПЦ) врате у Македонију.²⁴ У трећој етапи уследио је најјачи удар на СПЦ, која је била „спона јединства свих поново разбијених српских области“.²⁵ Комунистички режим покушао је да спроведе њено цепање преко свештеника који су постали сарадници власти.

Ђ) Стварање нове федералне јединице Народне Републике (НР) Македоније 1944. спроведено је с циљем борбе против српског народа. НР Македонија створена је без икаквог питања и тражења мишљења од тамошњег становништва. Крајем Другог светског рата сви Словенци нашли су се у једној федералној јединици, такође и Хрвати, а Срби у четири републике и две покрајине.²⁶ Суштинско питање је: да ли постоји посебна југословенска *македонска народност* или не?²⁷ Слијепчевић је сматрао да је одговор негативан. Изнео је податак да је само од Срба у Јужној Србији затражено да се у националном погледу прогласе Македонцима, али не и од Јевреја, Грка, Влаха, Арнаута или Турака. Јужна Србија проглашена је за Македонију, а њени становници за Македонце.²⁸ Истакао је да овај покушај није изведен нити у Пиринској Македонији нити у Егејској Македонији: „Експеримент стварања нове југословенске народности врши се само над српским становништвом Јужне Србије“²⁹, док се на оваквом односу не инсистира када су у питању припадници других националности. Закључио је да: „Опасност лежи у изнетим напорима југословенских комуниста да однороче ове класичне српске крајеве и да од њих створе нешто што до сада није постојало на овоме простору – једну измишљену народност без историје и без битних ознака које један посебан народ мора да има“.³⁰

²¹ ВМРО је формирана 1893. са циљем да се бори за уједињење Вардарске, Егејске и Пиринске Македоније. Апостолски 1970; Васиљевић 1991, 184–194; Воевк 1996, 333.

²² Слијепчевић 1958, 5.

²³ Исто.

²⁴ Слијепчевић 1955, 5.

²⁵ Исто.

²⁶ Слијепчевић је изнео нетачност, јер су и Хрвати живели у Босни и Херцеговини, што је он и поменуо у другим текстовима, нпр. у: Слијепчевић 1981, 79.

²⁷ Упоредити: Ташковски 1969.

²⁸ Слијепчевић 1959, 11.

²⁹ Исто.

³⁰ Манускрипт Слијепчевића, последњи пасус. Овај део није одштампан у књизи *The Macedonian Question*.

Тезе проф. Слијепчевића о верским и канонским питањима на простору Македоније

Проф. Слијепчевић успоставио је неколико хипотеза о верској проблематици у Македонији.

А) Охридска архиепископија (ОА) никада није била македонска:³¹ „Довољно је познато када, како и зашто је успостављена Охридска архиепископија и које су биле њене канонске одлике. Ни тада, ни касније кроз векове, термини [ОА – *аут. нап.*] нису били познати [у овом смислу *тумачени* – *аут. нап.*] као етничка посебност или независност македонске нације, која би имала и своју посебну државу и посебну црквену организацију“.³²

Б) Поједини свештеници македонске националности, клирици СПЦ, одредили су се против своје Цркве после Другог светског рата. Ставили су се у службу решавања црквене проблематике у Македонији на нецрквен и неканонски начин. Они су престали да буду одани Цркви тиме што су затражили три ствари: да имају епископе домороце, свештенство и да користе свој језик у богослужењу. Поднели су захтев за обновљењем Охридске архиепископије. Своју представку нису поткрепили црквено-историјским аргументима. Југословенски комунисти радили су на томе да македонски народ „у црквеном погледу искључе из састава српске православне патријаршије“, свакако уз помоћ појединих свештеника, чланова [прокомунистичког] Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ.³³ За доделу црквене самосталности овом простору није испуњен ниједан услов, нити би Свети архијерејски сабор СПЦ могао да дозволи да се ту нека нова „црква“ „створи“, сматрао је Слијепчевић, који је ове свештенике, због свега наведеног, окарактерисао као *сепаратисте*. Уколико би СПЦ прихватила да постоји македонска нација и да им се додели црква, онда би се СПЦ звала „Православна црква ФНРЈ“, без националног префикса.³⁴

В) Власт ДФЈ/ФНРЈ затражила је издвајање православних верника из састава СПЦ и формирање посебне „македонске цркве“, што је незабележено у историји.³⁵ Навели су три разлога због којих је ово предузето. Први је: СПЦ је носилац великосрпске идеје. Ако се народ издвоји из ње, убрзаће се његово однарођавање. Други гласи: с обзиром на то да је Бугарска егзархија много постигла ширењем бугаризма, југословенски режим је по таквом моделу хтео да створи нешто слично и у Јужној Србији. Уношењем расправе и подела ствара се нејединство у Цркви, и тако се она слаби. Трећи је: комунисти нису хтели директно да се сукобе са СПЦ, већ су створили стање пометње, с обзиром на то да обезглављен и хаотичан црквени живот представља добар терен за њихов даљи рад.

Г) Суштинска промена настала је у време када је на челу СПЦ био патријарх Викентије Проданов. Тиме што је он одлучио да започне преговоре са властима, с циљем да на канонском простору којим је управљао од 1957. поврати јединство и уведе ред, направио је суштинску грешку, јер је дозволио режиму да преговара са СПЦ о црквеном питању у Македонији.

³¹ Слијепчевић 1955, 5. Упоредити: Грујић 1989, 71–85; Лунић 2020, 146–150.

³² Слијепчевић 1979, 16. Превод Слијепчевићевих реченица из сепарата на немачком језику сачинио је аутор рада.

³³ Слијепчевић 1955, 5.

³⁴ Исто.

³⁵ Манускрипт Слијепчевића, 174.

Проф. Слијепчевић о проглашењу аутономије Македонске православне цркве 1958. године

Изразито антитеистички и антицрквени социјалистички режим организовао је 1958. проглашење аутономије Македонске православне цркве (МПЦ).³⁶ Ово је спроведено самовољно, без одобрења надлежних и канонских црквених власти, односно мимо знања Светог архијерејског сабора СПЦ. Пратећи штампу и листове из ФНРЈ, Слијепчевић је закључио да власт сматра да у свакој федералној јединици ФНРЈ може да постоји аутокефална православна црква за ту националност. Приметио је да решавање црквеног питања није дошло изнутра – као део развитка духовног живота, већ је наметнуто споља – од стране државе. Тако се власт умешала у унутрашње ствари једне верске заједнице.

У закључку дела које је настало одмах после драматичних дешавања, Слијепчевић је нагласио гажење канонског права Православне цркве од стране безбожне световне власти у ФНРЈ. Највећу одговорност сноси епископ Доситеј Стојковић,³⁷ који је пристао да предводи ову нецрквену и антицрквену скупину. „Од некад скромног светогорског монаха није остао ни камен на камену“, закључио је Слијепчевић о овом „отпаднику“.³⁸ У писму Јовану Бркићу, емигранту који је живео у Паризу, Слијепчевић је поменуо 19. јуна 1963. године: „Видео си, сигурно, да је бугарски патријарх у Југославији. Не дају му у Јужну Србију, али се онај Доситеј довукао у Београд да и он буде мирођија у чорби. Ми смо га звали 'жало греховно'. Био је мањи од маковог зрна и врло ограничен и глуп [за време студирања – *аут. нап.*]“.³⁹

Проф. Слијепчевић о даљем развоју црквеног питања и проглашењу аутокефалности Македонске православне цркве 1967. године

Проф. Слијепчевић наставио је да прати црквену проблематику у Македонији, што се закључује из чланка⁴⁰ који је објавио 1967, као и његове преписке са емигрантом Бошком Костићем, некадашњим личним секретаром Димитрија Љотића.⁴¹ Читаоцима *Искре* Слијепчевић је указао на југословенско-бугарски спор око Македоније. Крајем 1966. „букнуло“ је трвење око „македонског“ језика, а затим је уследила посета првог секретара ЦК БКП и премијера Бугарске Тодора Живкова Јосипу Брозу Титу. Било је више разговора, због чега је Слијепчевић посумњао да је поново отворено ово питање. Према његовом тумачењу, Бугари признају Македонију као географски појам, али не и као посебан народ, а не признају ни постојање македонског језика. Ово је његова прва теза. Друга теза јесте да ни народ ни некомунистички свештеници немају ништа са „комунистичким македонством“, које је започето од стварања тезе о посебном

³⁶ Слијепчевић 1959, 5. Упоредити: Пузовић 1997; Перић 2002.

³⁷ Димитрије Стојковић (1906–1981) рођен је у Смедереву. Матурирао је у богословији. Замонашио се 1924, живео је у Хиландару до 1932, потом прешао у Грачаницу, а од 1937. до 1947. радио је у Патријаршији. Дипломирао је на Богословском факултету 1942. За викарног епископа топличког хиротонисан је 1951. Предводио је МПЦ од 1958. до смрти.

³⁸ Манускрипт Слијепчевића, 80. Упоредити: Čairović 2018, 155–176.

³⁹ АБС. Ова констатација о познанику са студија – Стојковићу не може се убројати у тезу, али представља сведочење које није јавно изречено.

⁴⁰ Слијепчевић 1967, 5.

⁴¹ У писму Костићу 23. септембра 1967. поменуо је да размишља да [поново] пише о Македонији и тамошњем црквеном питању. Извор: АБС.

македонском народу, а озакоњењо у послератној Југославији.⁴²

У делу *Македонско црквено питање*⁴³, насталом годину дана после проглашења аутокефалности МПЦ – 1967. године, Слијепчевић је изнео тумачење да је омогућавањем Иницијативном одбору самопроглашене МПЦ да учествује у гласању за избор српског патријарха 1950. у СПЦ дошло до прекрета. Упитно је да ли је требало дозволити самопроглашеном и одељеном делу једне помесне православне цркве учешће у тако важном питању.

Заступао је и тезу да су водеће личности МПЦ аматери и фалсификатори. Аматери су јер су врло невешто Устав МПЦ променили неколико пута за кратко време. Фалсификатори су због извртања историјских чињеница, почев од навођења да су Света браћа Кирило и Методије били Македонци, преко нетачног тумачења и настанка и трајања ОА, до негирања постојања Срба на простору Македоније. Све наведено окарактерисао је као „дилетантизам клира МПЦ“. На крају је изразио следеће уверење: „Српски етничко-национални и црквени карактер православног становништва јужне Србије неће, и поред свих насилних мера, моћи уништити ни комунистички терор, ни неразумно фалсификовање историјске истине: свест народа, доброг и побожног, преодолеће сепаратистичка комунистичка дивљања, која ће, једнога дана, бити само ружна успомена на једно тамно доба“.⁴⁴

Прокоментарисао је чињеницу да је Јосип Броз одликовањем владике Доситеја Стојковића, након самовољног и неканонског проглашења аутокефалности МПЦ⁴⁵, показао „на чијим је позицијама“. Пратећи писање штампе о тада актуелној ситуацији, приметио је да се различито сагледавање овог проблема пренело у медије, јер су почели чешће да се појављују чланци са овом темом, свакако у корист МПЦ.

Критичко упоређивање теза проф. Слијепчевића о географском, националном и верском питању у Македонији са мишљењима других аутора

Тврдња проф. Слијепчевића да су комунистички лидери у послератној Македонији покушали „... да однороче ове класичне српске крајеве и да од њих створе нешто што до сада није постојало на овоме простору – једну измишљену народност без историје и без битних ознака које један посебан народ мора да има“⁴⁶, само је делимично тачна. Он је у праву када организациони део приписује југословенским комунистима, који заиста јесу одиграли одлучујућу улогу у том процесу. Међутим, Слијепчевић занемарује да је један део становништва у Македонији већ у другој половини 19. века, а свакако и у првој половини 20. века, сматрао да се етнички разликују, односно да нису ни Срби, ни Бугари, ни Грци. Др Александар Раковић је у вези са наведеним навео два примера. Први је сведочење бугарског песника Петра Славејкова да је 60-их година 19. века слушао од појединих Македонаца да су они „посебна нација“.⁴⁷ Други је да је Спиридон Гопчевић 1890. поменуо „трећу струју“ народа у Македонији, која се „залаже за самосталну македонску државу“.⁴⁸ На основу наведеног може се претпоставити да су појединима који су се тако осећали (или изјашњавали) недостајале институције да тај (само) изабрани идентитет изразе у потпуности.

⁴² Писмо Костићу 1. августа 1968. Извор: АЂС.

⁴³ Слијепчевић 1969.

⁴⁴ *Исто*, 105.

⁴⁵ Упоредити дисертацију: Božić Zečević 1994.

⁴⁶ Манускрипт Слијепчевића, последњи пасус.

⁴⁷ Раковић 2019, 202.

⁴⁸ *Исто*, 203.

Слијепчевићево посматрање географског простора Македоније је изразито национално. Он је више пута поновио да Срби имају бројне материјалне трагове о свом вишевековном постојању, почев од црквеног континуитета – кроз храмове, манастире и црквишта, преко гробаља, до споменика који сведоче о дугорочном постојању Срба.⁴⁹ Следствено наведеном, закључио је да српска нација полаже право над простором на коме је један дужи период владала и који је уз огромне жртве и страдања ослободила од османског вишевековног ропства почетком 20. века. Иако је критиковао одлуку комунистичких власти да се становништву у Македонији додели национална припадност 1944. без тога да је народ који насељава овај простор о томе ишта питан, он није поменуо могућност да се било када (касније) та могућност дозволи народу који се на том простору тако изјашњава. Напротив, он је становништво Вардарске Македоније сматрао Србима који су дезоријентисани због компликованих односа из средњег века и разних (каснијих) преплитања или друштвених припадања, односно одређења. У том смислу је Бугарској опорио право аспирације на било који део Вардарске Македоније.⁵⁰

Према улози Бугарске и њене црквене јерархије Слијепчевић није био увек објективан. Иако је поменуо проблематично учешће Бугарске егзархије, које је осуђено од стране целокупне Православне цркве на Сабору у Цариграду 10. септембра 1872. као етнофилетизам, Слијепчевић је занемарио да се географски положај ове земље налазио усред Османског царства, а не на његовој периферији, као што је био случај са Србијом. Самим тим, притисак је био много јачи према том становништву неголи према онима који су живели западније или северније од Вардарске Македоније. Стога је прилично упитна Слијепчевићева замерка Бугарском егзархату да су се сувише ослањали на Цариградску патријаршију, јер се може поставити и контрапитање: на кога је требало да се ослањају и од кога да очекују подршку? Слијепчевић је прилично објективно приказао бројне и насилне сепаратистичке (па и терористичке) акције ВРМО, које су потпомогале повремено бугарске власти, али и поједини клирици, као и повезивање припадника ВРМО са илегалним (оружаним) покретима. Ипак, краљ Александар Карађорђевић није био прва жртва фашизма, како је он навео, али је био једна од најпознатијих жртава судбоносних гихања тадашњег времена. Што се тиче Слијепчевићевог указивања на бугарску пропаганду у Македонији, потребно је нагласити да то није био само бугарски рецепт. Ђорђевић је о томе закључио: „Пропаганда вођена из Србије у погледу Македоније ослањала се на традицију српске средњевијековне државе. Као што су се Срби позивали на цара Душана, тако су се Бугари позивали на цара Симеона, а Грци на Византијско Царство“.⁵¹ И Филип Лонгворт запазио је следеће: „А у Македонији су све супарничке бугарске, српске, грчке и влашке школе врвеле од пропаганде“.⁵² Ипак, и Ђорђевић и

⁴⁹ Овај исказ је тачан и научно потврђен. Територија данашње Македоније, коју су Османлије освојиле у 15. веку, била је до тада у саставу српске државе, а Скопље је пре доласка Османског царства на Балкан било престоница Српског царства. Осим наведеног, средњевијековни храмови, цркве и црквишта, као и манастири – многи од набројаних старији и преко седам векова – били су задужбине српских краљева.

⁵⁰ Драгишић сматра да Бугарска није могла да се помири са губитком ове територије и да је њена аспирација на Вардарску Македонију остала главни камен спотицања у југословенско-бугарским односима у међуратном периоду. Dragišić 2007, 111.

⁵¹ Ђорђевић 1983, 122.

⁵² Лонгворт 2002, 184. Лонгворт је констатовао да су на ширем простору Балкана, а не само у Македонији, црква и школа биле места на којима се одвијала пропаганда: „На Балкану је било области где су националности биле толико измешане и где су склапани мешовити бракови да је појединцу било веома тешко да се одлучи како да се национално изјасни. Међутим, у томе су им помогли свештеници и учитељи, увек на прамцу националистичких покрета“. Исто.

Лонгворт превиђају да је тешко пронаћи гробље, црквиште, храм, манастир, споменик, тврђаву или књижевни/црквени запис (односно рукопис) са простора Вардарске Македоније написан на бугарском или грчком језику, а да је старијег порекла. Поменути аутори као да забрављају постојање изузетно дугог континуитета српског народа и српске државности, на који се просвећивање и школовање тамошњег становништва надоградило и спроводило као и у другим српским крајевима (који су у то време ослобађани).

Насупрот Слијепчевићевом мишљењу о негативној улози Бугарске, почев од поменутог спровођења идеје *великобугаризма* међу словенским живљем Македоније – од периода егзархата 1870, као и због бруталних акција које су изводили на простору југоисточног дела Балканског полуострва⁵³, поједини аутори заступају другачије тумачење. Орде Ивановски сматра да је бугарска буржоазија, с краја 19. и с почетка 20. века, македонско питање „приказивала и третирала као своје државно политичко питање“.⁵⁴ У чланку о Димитру Благоевом, оснивачу револуционарног социјализма у Бугарској, Ивановски износи податак да је Благоев македонске револуционаре поделио на националисте – који желе да се Македонија прикључи Бугарској, и сепаратисте – који желе осамостаљење Македоније. Он се залагао за друго решење, и то у балканској федерацији, у којој ће Македонци и други народи решити своје национално питање.⁵⁵ И Живко Аврамовски потврдио је да је македонско питање постало важно Бугарској током 19. века, чак и стратешко, због реке Вардар.⁵⁶ Чињеница да је издејствована егзархија и да су отворане школе иде у прилог потврди Слијепчевићеве тезе да су тиме вршили бугаризацију. Аврамовски је критичан према не баш срећном окружењу становника Македоније: „Свака од ових земаља настојала је да увери македонски народ и европску јавност да су Македонци – Бугари, Срби или Грци. [...] Све ове земље су прихватале тезу да је становништво Македоније састављено од Срба, Бугара и Грка, али ниједна није хтела да прихвати тезу о посебном етничком карактеру Македонаца, јер је у првом случају Македонија требало да буде подељена, а у другом би требало формирати посебну македонску државу“.⁵⁷ Занимљив је и став др Зорана Јањетовића о томе: „У Македонији, која је спадала у оквире предратне српске државе, српски фактор се сусретао не само са мањинским становништвом које је као такво било признато (Албанци и Турци) већ и са македонским словенским становништвом које често није делило српску националну свест и државну идеју, а које је својатала и бугарска пропаганда“.⁵⁸

Када је реч о фактицитету бруталних бугарских акција о којима је писао Слијепчевић, и Владимир Ћоровић је сматрао да Бугарска јесте правила нереде и изводила оружане нападе.⁵⁹ Бугари су организовали Илиденски устанак 1903, а осим на том простору, вршили су терористичке акте и у Солуну.⁶⁰ Њихова влада помагала је те акције. Четничке акције Срба и Грка настају у овом периоду као одговор на бугарске.⁶¹ И Аврамовски потврђује ову тезу навођењем да су терористичке акције 1920-их година заиста постале неподношљиве, посебно од 1923, када поново крећу бугарске комитске акције у Вардарској Македонији. Он је био истветног става са Слијепчевићем и о питању

⁵³ Видети: Павловић 2011, 353–361.

⁵⁴ Ivanovski 1980, 127.

⁵⁵ Исто, 130.

⁵⁶ Avramovski 1980, 147–175. Упоредити: Антић 2013, 317–330.

⁵⁷ Avramovski 1980, 148.

⁵⁸ Janjetović 2007, 104.

⁵⁹ Ћоровић 2001, 687.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто, 692.

ВМРО, за коју је утврдио да се повезала са Балканском комунистичком организацијом.⁶²

На основу ставова појединих аутора, може се закључити да су изливи бугарског и српског национализма, који су својатали становништво Вардарске Македоније и негирали им индивидуалност или самосвојност, о чему су писали Ивановски, Аврамовски, Драгишић и Јањетовић, највероватније радикализовали, а можда делом и убрзали процес изградње (сопственог) македонског идентитета. Другим речима, македонски национализам јачао је и као реакција на негирање њиховог идентитета и тежњи за пуном националном еманципацијом. Слијепчевић је с правом замерио великим силама што целокупно становништво сва три дела некадашње Македоније – Вардарске, Пиринске и Егејске – није имало могућност да се на плебисциту изјасни о својој припадности, а самим тим и о будућности. Међутим, он је заборавио да је становништво на том подручју вековима живело под Османским царством, и да се истовремено преплитало и спајало са околним народима. Вишевековна раздвојеност од средишта српске државности и удаљеност од СПЦ допринели су да та област и тамошњи народ формирају другачији став о свом идентитету.

Много деценија после изнесене тезе проф. Слијепчевића о томе да је КПЈ према захтевима Коминтерне одиграла кључну улогу у формирању, односно потврђивању македонске нације, јавност је сазнала за „Тезе о националном питању“ које је саставио Моша Пијаде⁶³, један од најближих сарадника Јосипа Броза, 1940. године.⁶⁴ Душан Бојковић истакао је о политичкој промени у КПЈ према питању структура постојећих (балканских) држава следеће: „Унутар КПЈ македонско питање било је решено током прве половине двадесетих година, афирмацијом македонске нације“, док су српски добровољци који су поменуте крајеве ослободили од ропства Османлија „обележени као носиоци ‘великосрпског империјализма’“.⁶⁵ У образлагању својих теза Пијаде је нагласио: „Свакако је јасно да македонско сељаштво данас довршава под руководством пролетаријата оно што буржоазија није могла да доврши, а то је конституисање Македонаца као нације.⁶⁶ [...] Међутим, задатак потпуног конституисања те нације и њеног стварног ослобођења сељаштво може да испуни само ако водство нац[ионално] рев[олуционарног] покрета узме у своје руке мак[едонски] пролетаријат“.⁶⁷ И заиста, ове тезе испуњене су у потпуности неколико година након њиховог записивања, најпре 1944. издавањем (Вардарске) Македоније из састава Србије, а потом и 1946. године потврђивањем статуса Македоније као народне републике у ФНРЈ.

Што се тиче питања улоге Коминтерне и следствено томе одлука КПЈ у Македонији, Слијепчевићева теза је потврђена. Потребно је истаћи да је он један од првих аутора који се још у предратном времену посветио изучавању рада Коминтерне и њеног пресудног утицаја на КПЈ. У годинама када је Слијепчевић писао о томе, па чак и у наредним деценијама, ове чињенице ретко су биле помињане у историографији Југославије. КПЈ је решила (национално) питање једног дела простора Јужне Србије тако што је омогућила становницима Вардарске Македоније да живе у једној засебној федералној јединици. Осим тога, она им је оформила и писмо, односно „македонски

⁶² Avramovski 1980, 172.

⁶³ Пијаде (1890–1957), београдски Јеврејин, сликар и новинар, био је један од водећих ауторитета КПЈ за теорију марксизма-лењинизма, као и организацију револуционарне борбе. Спада међу вође устанка у Црној Гори 1941. Био је председник Народне скупштине СР Србије у послератном периоду.

⁶⁴ Војковић 2016, 179–197.

⁶⁵ Исто, 179–180.

⁶⁶ Исто, 185.

⁶⁷ Исто, 187.

књижевни језик“, и то политичком одлуком, а не ангажовањем филолога, или успостављањем правописне културе на за то предвиђен или уобичајен начин.⁶⁸ Стога је Слијепчевићева теза да увођење македонског књижевног језика представља „прву манифестацију Титових политичких снага у Македонији“ тачна, премда је упитно да ли је прва, друга или трећа, јер је то прилично тешко утврдити. Потврду о формирању „македонската азбука од 31 буква“ поткрепљују два документа:

- „решение“ Президијума АСНОМ-а, „Министерството на народната просвета“, потписано 16. маја 1945, под бр. 2625 од „Председателя на Народната влада“ Лазара Колишевског и „Министера на народната просвета“ Николе Минчева;

- „решение“ од 21. маја 1945. под бројем 347, печатирано од „Просветни оддел Градски Н. О. О. Битола“, потписано од Димчета Стефаноског. Њиме се налаже да у граду Битола (Битољу) учитељи и ученици усвоје „нова македонската азбука од 31 буква“.⁶⁹

Када је у питању решавање статуса Македоније у последњим фазама Другог светског рата, али и (непосредно) касније, др Александар Животић потврдио је идеју Коминтерне „... о стварању јединствене државе Македонаца“⁷⁰, закључивши: „Вођство југословенских комуниста је током рата настојало да себи обезбеди водећу позицију на Балкану. Простор Македоније као традиционално поприште сукоба интереса балканских земаља имао је посебан значај како за југословенску, тако и за грчку и бугарску страну. Совјетски Савез као сила победница у Другом светском рату, идеолошки патрон комунистичких покрета и земља која је имала посебне интересе на Балкану настојала је да пресудно утиче на регулисање македонског питања“.⁷¹

Архивска истраживања и закључци Бојковића и Животића потврђују Слијепчевићеву тезу о стварању македонске нације и издвајању овог дела Јужне Србије у посебан федеративни део Југославије вољом КПЈ, која је све наведено спровела по директивама Коминтерне. Ипак, Слијепчевић посматра македонску нацију искључиво у контексту међуратног и послератног периода. Подухвати осамостаљивања народа који је живео у све три Македоније – Вардарске, Пиринске и Егејске – започети су раније. Другим речима, национално самоодређење своје зачетке има још у 19. веку, о чему су поменути примери које је изложио Раковић.⁷²

Веома је занимљиво и поређење одлука Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) и Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније (АСНОМ), које је имало импликације на Македонију. Слијепчевић је протумачио да је на другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу 29. новембра 1943. Вардарска Македонија постала федеративна јединица – република, и то пре него што је ослобођена од бугарског окупатора. Поменуо је и уједињење сва три дела Македоније, које је било актуелно крајем Другог светског рата и у првим послератним годинама, али је Тито у међувремену одустао од тога.⁷³ Слијепчевић је сматрао да је АСНОМ, који је изникло из Другог заседања АВНОЈ-а, на седници одржаној 2. августа 1944. у манастиру СПЦ Свети

⁶⁸ Филологија учи да се нормирање језика успоставља израђивањем правописа, граматике и речника. С друге стране, у послератној Југославији је исти лингвистички језик – српски језик, који има различите дијалекте – у Хрватској називан „хрватски“. Ово представља политичко и географско именоване, односно вештачки процес наметнут споља, а поменути назив није исправан према научним и лингвистичким критеријумима. Такође, после распада СФРЈ, српски језик је у Босни и Херцеговини називан „бошњачки“, а у Црној Гори „црногорски“.

⁶⁹ Фотокопије оба „решенија“ налазе се у поседу аутора рада.

⁷⁰ Животић 2012, 116.

⁷¹ Исто, 129.

⁷² Раковић 2019, 202, 203.

⁷³ Слијепчевић 1969, 28.

Прохор Пчињски, решио да створи „македонски књижевни језик“. Ипак, тешкоћа је била у томе што он до тада није постојао. Стога је као његова основа узета ћирилична азбука Србина Вука Стефановића Караџића.⁷⁴ О томе је Петар Милосављевић, емигрантски аутор, 1976. закључио: „ФРАКЦИЈА ВМРО-а, која је пришла комунистима, створила је оно што њихови очеви нису успели, македонску државу, македонску нацију и македонски језик. [...] Као што је створена илегално македонска држава, створена је илегално и македонска нација. Вештачки је створен и македонски језик, који је у ствари један дијалект српског језика“.⁷⁵

Насупрот Слијепчевићевом ставу, Јован Белчовски сматра да је на другом заседању АВНОЈ-а 29. новембра 1943. „призната ... национална самобитност“ македонског народа⁷⁶, док је на првом заседању АСНОМ-а 2. августа 1944. признато право македонског народа за успостављање „темеља сопствене државе“.⁷⁷ Када је реч о темељима „стварања“ „сопствене државе“, вредна је пажње и чињеница да је неколико деценија после Слијепчевићевог тумачења *македонског питања* у Југославији после 1944. постало познато да су КПЈ и послератни режим административним мерама преиначили велики број презимена која су се завршавала на „ић“, тако што су последња два слова избачена, а додавани су или дописивани додаци на „ов“ или „ски“. Др Вељко Ђурић је именовао свештеника који је „ишао у корак са временом“ и ревностно се прилагодио одредбама атеистичког режима, па је променио и име и презиме, поставши од Антонија Поповића напредни Антим Поповски.⁷⁸ Овај национални инжењеринг, који представља увођење вештачке категорије и поништавање оне постојеће – притом основне, нечијег презимена којим се потврђује суштинска припадност прецима, доказали су и о њему посведочили појединци над којима је ова измишљотина била (успешно) спроведена, међу којима је и научник и универзитетски професор Јован Трифуноски.⁷⁹ Званичан документ, насловљен као „Начелно напатствие за личните имена“, који се недавно појавио у јавности, издат у гласилу *Службени весник*, у броју 14 од 8. августа 1945, налаже да се „старото име“ мења, да појединац наведе из ког је места, те да изјављује „дека се викам“ уз додавање промењеног презимена, уз закључак „и се отказвам од името“.⁸⁰

Када је реч о црквеном питању у Македонији, Слијепчевић је у својим радовима поједностављено указивао да је искључиво СПЦ надлежна за верски живот у Македонији. Све друге (раније) канонске оквире, од управљања Васељенске патријаршије после укидања Пећке патријаршије 1766, преко надлежности Бугарског егзархата од 1870. године⁸¹, он је сматрао неодговарајућим. Иако је СПЦ на поменутом терену имала дуготрајну јурисдикцију, о чему сведоче њене богомоље старије од 700 година, догађаји из ранијих периода, а посебно од половине 19. до половине 20. века, били су компликовани и сложени. Промене канонског управљања оставиле су трага и није их било лако разрешити. О канонском преплитању над тим простором Ненад Живковић је

⁷⁴ Манускрипт Слијепчевића, 172–173.

⁷⁵ Милосављевић 1976, 145.

⁷⁶ Упоредити: Димевски 1989, 1020–1024.

⁷⁷ Белчовски 1986, 140. Упоредити: Димевски 1989, 1018.

⁷⁸ Ђурић Мишина 1997, 357.

⁷⁹ Упоредити дело географа и антропогеографа који је рођен под презименом Трифуновић (1914–1997). Након „промене“ презимена у Трифуноски, он се ангажовао на афирмацији македонске нације, премда је пред крај живота исповедио своје учешће у овој вештачкој творевини. Трифуноски 1995.

⁸⁰ Фотокопија овог документа налази се у поседу аутора рада.

⁸¹ Видети: Кашић 1984, 66–67; Грујић 1989, 154–156.

записао да су: „од половине 19. века па све до краја Другог светског рата границе црквене јурисдикције на простору (вардарске) Македоније биле изузетно подложне променама па чак и преплитању, што је довело и до паралелних црквених јерархија. У великој мери је присуство одређених, националних јерархија утицало и на процес изградње тамошњег националног идентитета“.⁸²

Када је реч о црквеној проблематици, поједини македонски аутори другачије су тумачили историјат ОА од Слијепчевића. Насупрот његовој тези да је ОА постојала без предзнака „македонски“, Белчовски је, пишући о успостављању ОА, навео да су тада „македонски Словени“ „за прв пат успеале да се конституираат во посебен народ, кој за подолго време останува безимен“.⁸³ Прилично је упитна тврдња да је постојао народ „кој за подолго време останува безимен“. Такође, македонски аутори сматрали су да народ има право да одлучи о свом идентитету – и етничком и верском. Белчовски је сматрао да је „... Македонија доживеала уште потешко ропство“ јер је подељена на Егејску, Пиринску и Вардарску.⁸⁴ Денационализација је била камен спотицања, јер су Македонци могли да се декларишу као Јужносрбијанци, Грци, македонски Бугари, али не и као Македонци.⁸⁵

За разлику од Слијепчевића, који је сматрао да је СПЦ обједињујући фактор⁸⁶, Белчовски је записао да је СПЦ била национално-патриотски фактор, а од средњег века је имала улогу да консолидује државу, због чега је спроводила „великосрпску хегемонију“, односно, помагала је денационализаторску и асимилаторску (просрпску) политику у Македонији.⁸⁷ Славко Димевски је делио његово мишљење, закључивши да су Македонци и у међуратној Југославији били унижени и притиснути од великосрпског хегемонизма.⁸⁸

Слијепчевићев став о томе да забрана епископима и клирицима СПЦ да се у послератном периоду врате у своје епархије, манастире и парохије, представља континуитет са одлукама (бугарских) окупаторских власти, Димевски је окарактерисао на другачији начин: „Со создавање на нова Југославија дошло до битни промени во општествените, економските и политичките односи во земјата. Тие промени довеле до социјалистичка самоуправна демократија како нов облик на демократскиот политички систем“.⁸⁹ Такође, док је Слијепчевић свештенике који су сарађивали са прокомунистичким Удружењем сматрао издајницима вере, а оне који су одвојили органски део СПЦ у Македонији називао „сепаратистима“, Димевски је проценио да је „Здружението на православното свештенство во СФРЈ и СРМ“ имало позитивну улогу – градитељску и црквену.

Када је реч о уделу атеистичких револуционарних југословенских власти у решавању црквеног питања у НР Македонији од краја Другог светског рата, Слијепчевић је објективно приказао мешање власти у одлучујуће црквене догађаје. Он је један од

⁸² Живковић 2018, 205.

⁸³ Белчовски 1986, 158.

⁸⁴ Исто, 133.

⁸⁵ Исто, 135.

⁸⁶ СПЦ је неоспорно имала велику националну улогу током неколико векова, а нарочито у средњем веку. Ханс Дитер Депман сматра: „У Османском царству црква је остала једини представник хришћанског становништва. Тамо где није било школе, била је Црква, православни монаштво и духовност, у којима је рођен језик народа и његове културе. [...] Буђење националне свести је такође било у великој мери обележено утицајем Цркве“. Dörmann 2008, 25.

⁸⁷ Белчовски 1986, 137.

⁸⁸ Димевски 1989, 1031, 1060.

⁸⁹ Исто, 1038–1039.

првих аутора који је доказао спољашње цепање СПЦ и одвајање једног дела којим је она управљала у складу са канонским правом на ту област. Истакао је да је режим предузео извесне радње које се до тада никада нису одиграле у историји СПЦ – да актуелна социјалистичка и наглашено атеистичка власт организује и спроведе цепање једног значајног дела Цркве, који је био састављен од чак три епархије у НР Македонији. У писму од 20. новембра 1966, упућеном емигранту и зборашу Бралету Стевановићу из Аустралије, истакао је да ни окупатори то себи нису дозволили: „Немци су, иако победници и окупатори, и ако су дали Павелићу државу и земљу раскомадали, били за јединство Српске православне цркве. Колико различито држање од 'ослободиоца', који даве и убијају све што је српско и православно“.⁹⁰

Слијепчевићева констатација из 1959. да је југословенска власт сматрала да у свакој федералној јединици ФНРЈ може да постоји аутокефална православна црква за ту националност потврђена је много деценија касније. Правник и историчар Никола Милованчев 15. септембра 2017. записао је да је при Црквеној општини СПЦ у Љубљани већ од 1945. уследио велики притисак да се целокупан црквени живот стави под контролу режима, с циљем покушаја „оснивања“ „православне цркве“ и у НР Словенији. Ипак, у Словенији није успело формирање „Словенске православне цркве“.⁹¹

Записници седница Верских комисија – и југословенских и српских⁹², закључци др Радмиле Радић⁹³ и др Вељка Ђурића Мишине⁹⁴, као и поједина сведочења актера – много деценија после важних догађаја⁹⁵, потврђују Слијепчевићеве закључке о улози власти Југославије⁹⁶, која је пресудно определила судбину МПЦ у другој половини 20. века. Стога се Слијепчевићев став да је патријарх српски Викентије „битно отступио од става који су према овоме питању имали и Свети синод до повратка патријарха Гаврила и патријарх Гаврило са Светим архијерејским сабором“,⁹⁷ односно да је кључно питање „да ли је црква уопште требала да преговара са једном групом недисциплинованих свештеника, који су пошли погрешним путем и остали упорни у непослушности и своме

⁹⁰ Извор: АБС.

⁹¹ Извор: <https://spc-ljubljana.si/zadnje-novice/242-cerkveno-%C5%BEivljenje-v-ljubljani-do-leta-1957>. Упоредити: Ђурић Мишина 2002, 1394.

⁹² Митровић и Радић 2012, 79–965.

⁹³ Radić 2000, 653–669; Радић 2002, 279–299.

⁹⁴ Потпоглавље „Припремање Македонске православне цркве“, у: Ђурић Мишина 1997, 354–361.

⁹⁵ Патријарх српски Герман истакао је непосредно пред своју смрт: „Па, молим Вас, више се не сећам датума када се то тачно догодило, био сам примљен код Петра Стамболића када је дошао захтев из Македоније за дефинитивно одвајање од Српске православне цркве. Вама младима данас је то несхватљиво. Стамболић је тражио од нас да удовољимо захтеву из Македоније! На то нисам пристао. У том настојању да се Српска православна црква уситни, Петар Стамболић није био усамљен. Прво је проглашена делимична одвојеност, па је затим инсистирано на отцепљењу“. Спасојевић 1991, 45–46. У сведочењу Радмили Радић 13. новембра 1989, Петар Стамболић рекао је „да је око стварања Македонске православне цркве, пре свега било у питању решавање националног питања, а не разбијање Српске православне цркве. Са друге стране, сличне тенденције у Црној Гори и Војводини иницирали су сами свештеници а не комунисти“. Радић 2002, 281. Исту тврдњу изрекао је Милован Ђилас у разговору са др Радић 27. новембра 1989. нагласивши да су „тенденције потекле од македонског свештенства, а да је македонско руководство на томе посебно инсистирало“. Александар Ранковић је на седницама Политбироа потезао питање МПЦ, али власт није желела да „заоштрава односе са СПЦ“, додао је Ђилас. Исто, 282. И на другом месту Радмила Радић је изнела истоветан закључак: „Македонска шизма, пристуна од половине 40-их година, била је снажно охрабривана од стране власти“. Radić 2000, 659.

⁹⁶ О улози режима видети: Митровић и Радић 2012, 15–75.

⁹⁷ Слијепчевић 1959, 54.

законитом епископу и одлукама Светог архијерејског синода“;⁹⁸ може довести у питање, најпре због страховитих притисака према патријарху и клирицима, али и бројним верницима СПЦ у тадашњем времену.⁹⁹ Недоступност архива обавештајних служби Југославије, а каснија њихова доступност – након тријаже – тешко да ће у потпуности указати на уцене, претње и притиске са којима је овај поглавар СПЦ био свакодневно суочен. Напоследку, он је умро изненада, и то под још увек неразјашњеним околностима. Стога је незахвално на основу досадашњих извора и (доступне) грађе одредити у којој је мери Слијепчевићев став о поглавару СПЦ био одмерен и тачан.

Закључна разматрања о тезама проф. Слијепчевића

На основу свих изложених и размотрених теза може се констатовати да је проф. Слијепчевић закључио да је Вардарска Македонија претрпела велики „експеримент“, док друга два дела – Пиринска и Егејска Македонија – нису била третирана ни на сличан нити на исти начин, иако се тврдило да су сва три дела Македоније насељена (истим) народом, који је проглашен за *македонски*. Заправо, само је становништво Вардарске Македоније било почашћено добијањем своје (посебне) националности, азбуке, мењања презимена, црквене аутономије и аутокефалије (на неканонским основама), а потом и додељивањем државности, док исто то становништво у Пиринској и Егејској Македонији није могло да се осамостали ни на националном, црквеном или државном плану, већ је препуштено асимилирању.

Слијепчевић је сматрао да је становништво Вардарске Македоније слуђено вишевековним преплитањем утицаја, и да обичним људима није лако да разазнају шта се све десило и одиграло на простору на коме живе. Истакао је да народ који насељава све три Македоније није самостално тражио такво уређење, према коме ће само један део простора добити право на национално самоодређење и самосталност. Верујући људи нису тражили стварање засебне црквене јединице. Тако, ни аутокефалност није проглашена због духовних разлога или црквених интереса. Слијепчевић је веровао да ће се народ у Македонији једног момента одрећи свих спољних наметања и да ће се ствари поставити у будућности на другачијим основама, премда није прејудуцирао како би требало решавати ни национално нити црквено питање.

Слијепчевић је с правом подсећао да је простор Вардарске Македоније био део српске државе, и то када је она била у зениту своје моћи. Најмоћнији српски владар, цар Душан, прогласио је Србију царевином 1346. управо у Скопљу, у коме је проглашена и Српска патријаршија. Деценијама пре тога, али и много касније, зидане су из темеља на овом подручју немањихке задужбине, као и владарски дворови. Међутим, Слијепчевић пренебрегава чињеницу да је период османске империјалне власти, који је трајао вековима, оставио свог трага на народу који је ту живео. У тим преломним вековима управо је дошло до највећег мешања са другим народима. Ти процеси се не могу ни заборавити ни одбацити. И они, свакако, имају извесне законитости, а свакако и последице. У свом последњем осврту на Македонију и њено црквено питање 1979. године

⁹⁸ Исто, 55.

⁹⁹ У усменом разговору 6. децембра 2018, један од четчева патријарха Викентија, Часлав Тодоровић, који је био упућен у велики број догађања из београдске Патријаршије, изјавио је да је југословенска власт тражила од патријарха неколико ствари: 1) да призна МПЦ; 2) да раскрсти са владикама др Николајем Велимировићем, др Иринејем Ђорђевићем и Дионисијем Миливојевићем; 3) да призна [прокомунистичко] свештеничко Удружење. Он је закључио да је патријарх српски Викентије урадио за СПЦ највише оним што није урадио (на захтев режима).

закључио је: „Све што је до сада створено у овој области, оно што се догађало и што ће се даље догађати на овом подручју, не може се супротставити објективној научној критици, али служи као пример колико далеко безобзирност власти може отићи када су у питању њихови властити интереси“.¹⁰⁰

На основу свих анализираних Слијепчевићевих објављених и необјављених радова о Македонији, може се закључити да су њему национални и конфесионални односи на географском простору Егејске, Пиринске, а посебно Вардарске Македоније били изузетно важни. Стога је он о овом питању објављивао монографије и чланке. У појединим периодима када су се одигравали ситнији или крупнији политички догађаји или трвења на верском плану враћао се истраживању ове проблематике и излагању својих теза.

Слијепчевић спада у малобројне ауторе, а свакако једне од првих, који су након промене власти у Југославији 1944/1945. проговорили о националном и црквеном уређењу Македоније. Он је то могао слободније да чини јер је живео и радио у емиграцији. Његове тезе биле су изразито антикомунистичке, и он је један од првих аутора који је указао на одлуке Коминтерне и њихово спровођење од стране КПЈ на простору Македоније. Такође, доказао је и пресудну улогу атеистичке социјалистичке власти на формирање и вештачко одржавање парацрквене творевине – МПЦ, која се бројним нецрквеним и неканонским средствима одвојила од СПЦ и супроставила њеној хијерархији.

Може се закључити да је Слијепчевић сматрао да се у Македонији говори и пише дијалект српског језика, а не неки посебан, односно другачији језик. Национално питање доводио је у директну везу са српским питањем и сматрао је да су утицаји околних народа и великих сила обеснажили просту чињеницу о српском праву и несумњивом српском националном идентитету у Вардарској Македонији. На то се надовезала политика Коминтерне, која је учинила много да дође до прекида тог вишевековног континуитета српске државности, српског народа и српске цркве – упркос постојању вишевековних манастира, цркава и гробаља – те да се тамошњи народ „награди“ додељивањем посебне нације и елемената државности још пре завршетка Другог светског рата и пре ослобођења тог географског подручја. Све наведено било је спроведено с циљем однорођавања – термина који је Слијепчевић често користио да би доказао ток главног антисрпског плана и антицрквеног делања.

У својим тезама Слијепчевић је, ипак, занемарио да је простор Македоније био много веће и шире поприште преплитања различитих, а неретко и супротстављених, и националних и верских утицаја, који су се међусобно искључивали и борили за превласт. Једна од мана његових објављених радова је и недовољно указивање на друштвенополитичке периоде Македоније пре Немањиха. Упркос тој чињеници, он спада у ретке ауторе који су покушали да стану иза својих академских закључака, самостално и без ичијег протежирања, односно по идеолошком или политичком задатку. Тек много деценија након објављивања његове прве монографије на енглеском, а затим и на српском језику, уследило је сагледавање националног и верског питања у Вардарској Македонији, односно у НР Македонији, од стране струке, односно историчара, црквених историчара и познавалаца канонског права.

¹⁰⁰ Slijepčević 1979, 17.

Необјављени извори

Архив Ђока Слијепчевића, Лични фонд Немања Андријашевића, Минхен, Савезна Република Немачка.

Државни архив Канаде, Отава, Фонд Пера Булата, MG30-D325, volume 11, file № 29, писмо Слијепчевића Булату, 28. мај 1979.

„Начелно напатствие за личните имена“. У: *Служебен весник*, 14 (8. августа 1945): 1.

Парежанин, Ратко (1950). Реферат „У ВЕЗИ МАЋЕДОНИЈЕ“. Архив Ђока Слијепчевића.

„Решение“ Президијума АСНОМ-а, „Министерството на народната просвета“, 16. мај 1945, бр. 2625, Лазар Колишевски, Никола Минчев.

„Решение“, 21. мај 1945, бр. 347, „Просветни оддел Градски Н. О. О. Битола“, Димче Стефаноски.

Свети Архијерејски Синод, АСБр. 33/записник 121 од 13. маја / 30. априла 1947. године, Патријаршија српска, Београд.

Тодоровић, Часлав. Усмени разговор 6. децембра 2018.

Џвијовић, Јосиф (1941). „С црниша на гориша“, Свети Лука, 1941. године, бр. 5964 од 5. новембра 1982, Београд: Музеј Српске православне цркве.

Објављени извори

Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945–1978. године, приређивачи Момчило Митровић и Радмила Радић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2012.

Православље, 10/1967, 31. август 1967: 5.

Православље, 11/1967, 15. септембар 1967: 5.

Интернет

<https://www.poa-info.org/istorija/oharhiep/0001.html>

<https://www.poa-info.org/istorija/resavanje/nisdok.html>

Литература

Андријашевић, Немања (2019). „Професор др Ђоко Слијепчевић у Швајцарској 1948–1954“. *Црквене студије*, 16/2: 359–378.

Антић, Дејан (2013). „Македонско питање на размеђи векова као предмет раздора Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске“. *Радови Филозофског факултета*, број 15, књига 2, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, 317–330.

Апостолски, Михаило (1970). *Историја македонског народа*, I–III. Београд: Завод за издавање уџбеника СРС.

Белчовски, Јован (1986). *Историските основи за автокефалноста на Македонската православна црква*. Скопје: Студентски збор.

Василевић, Ђорђе (1991). „Два документа о деловању ВМРО“. *Историја 20. века*, 1–2: 184–194.

Грујић, Радослав М. (1989). „Српска Црква под Охридском Архиепископијом“. У: Радослав М. Грујић, *Православна Српска црква*. Крагујевац: Светлост, Каленић, репринт издање.

Димевски, Славко (1989). *Историја на македонската православна црква*. Скопје: Македонска книга.

Ђорђевић, Димитрије (1983). „У сенци Аустро-Угарске“. У: *Историја српског народа*, „Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918“, шеста књига, први том. Београд: Српска књижевна задруга, 95–134.

Ђурић, Вељко Мишина (1997). *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*. Београд: Народна књига – Алфа, друго издање.

Ђурић, Вељко Мишина (2002). *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године: време патријарха Гаврила (1946–1950) и Викентија (1950–1958)*, књига 3. Београд, Книн: Српско културно друштво „Зора“, 1394.

Живковић, Ненад (2018). „(Не) постојаност граница црквене јурисдикције и питање идентитета – Македонија некад и сад“. У: *Старе и нове границе Европе: идентитетска истраживања*, Зборник радова са Међународне конференције, уредник Владимир Вукашиновић. Београд: Institut for the Cultural of Sacral Mons Naemus, Институт за Литургику и црквену уметност Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 198–208.

Животић, Александар (2012). „Југославија, велике силе и македонско питање (1944–1947)“. *Зборник Матице српске за историју*, 85: 113–130.

Кашић, Душан (1984). *Поглед у прошлост Српске цркве. Кратак историјски преглед*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Лонгворт, Филип (2002). *Стварање Источне Европе*. Београд: Слио.

Лунић, Томислав А. (2020). „Македонски раскол – однос Православне Охридске Архиепископије и МПЦ“. *Геолошки погледи*, 1: 145–160.

Милосављевић, Петар М. (1976). *Јужна Србија. Историјска разматрања и докази*. Мелбурн: Српска мисао.

Павловић, Марко (2011). „Црквено-културни узроци који су довели до настанка Бугарске егзархије“. *Црквене студије*, 8: 353–361.

Перић, Димшо (2002). „Македонски раскол у Српској православној цркви“. *Свети кнез Лазар*, 1/2: 157–177.

Пузовић, Предраг (1997). *Раскол у Српској православној цркви: македонско црквено питање*. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.

Радић, Радмила (2002). *Држава и верске заједнице 1945–1970*, 1. Београд: Институт за новију историју Србије.

Раковић, Александар (2019). „О Републици Македонији у савременој геополитици“. *Токови историје*, 2: 208–209.

Слијепчевић, Ђоко (1955). „Питање ‘Македонске Православне Цркве’“. *Искра* № 98/99 (5. април): 5.

Слијепчевић, Ђоко (1959). *Питање Македонске православне цркве у Југославији*. Минхен: Свечаник.

Слијепчевић, Ђоко (1967). „Опет о македонском питању“. *Искра* № 392 (1. јул): 5.

Слијепчевић, Ђоко (1969). *Македонско црквено питање*. Минхен: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (1979). *Хиландарско питање у XIX и почетком XX века*. Келн: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (1980). *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*. Минхен: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (1981). *Питање Босне и Херцеговине у XIX веку*. Келн: самостално издање аутора.

Спасојевић, Светислав (1991). *Српски патријарх Герман: ја и комунисти*. Grayslake, Illinois, USA: Слободна Српска православна црква Епархија за Америку и Канаду, 45–46.

Ташковски, Драган (1969). *Рађање македонске нације*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.

Трифунски, Јован Ф. (1995). *Македонизирање Јужне Србије*. Београд: Цицеро.

Ћоровић, Владимир (2001). *Историја Срба*. Ниш: Зограф, шесто издање.

Avramovski, Živko (1980). „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima od 1918. do 1925. godine“. U: *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, Zbornik radova, 1. Београд: Институт за нову историју, 147–175.

Boeckh, Katrin (1996). *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan*. München: Südost-Institut.

Bojković, Dušan (2016). „Један непознат документ Комунистичке партије Југославије о националном питању у Македонији, Црној Гори и на Косову“. *Историја 20. века*, 1: 179–197.

Čairović, Ivica (2018). „The role of vicar bishop Dositej (Stojković) at the beginning of the church schism in Macedonia in 1958“. *Историја 20. века*, 2: 155–176.

Döpmann, Hans-Dietter (2008). „Kirche und Religion in Serbien“. U: *Serbien in Europa. Leitbilder der Moderne in der Diskussion* (Србија у Европи. Расправа о водећим принципима модерности), приређивач Gabriella Schubert. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 23–31.

Dragišić, Petar (2007). „Југославија, Бугарска и статус Вардарске Македоније 1944/45“. U: *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, приређивач Mile Bjelajac. Београд, Институт за нову историју Србије, 111–118.

Ivanovski, Orde (1980). „Dimitar Blagoev o Makedoniji i makedonskom pitanju“. U: *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, Zbornik radova, 1. Београд: Институт за савремену историју, Народна књига, 127–134.

Janjetović, Zoran (2007). „Утицај српског фактора на положај националних мањина у Југославији у раздобљу између два свјетска рата“. U: *Pisati istoriju Jugoslavije...*, 101–109.

Milovančev, Nikola (2017). „Cerkveno življenje v Ljubljani do leta 1957“. <https://spc-ljubljana.si/zadnje-novice/242-cerkveno-%C5%BEivljenje-v-ljubljani-do-leta-1957>.

Petranović, Branko (1988). *Историја Југославије 1918–1988*, 1–3. Београд: Нолит.

Radić, Radmila (2000). „Država, Rimokatolička i Srpska pravoslavna crkva od 1945. do polovine šezdesetih godina“. U: *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2, приређивачи Hans-Georg Fleck i Igor Graovac. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 653–669.

Slijepčević, Đoko (1958). *The Macedonian Question (The Struggle for Southern Serbia)*. Chicago, Illinois: The American Institute for Balkan Affairs.

Slijepčević, Đoko (1979). *Die Autokephalie der so genannten "mazedonischen" orthodoxen Kirche vom kanonischen und geschichtlichen Standpunkt beurteilt*, *Balkan Studies*. Thessaloniki, 1: 3–17.

Zečević, Božić Jure (1994). *Die Autokephalieerklärung der Makedonischen Orthodoxen Kirche*. Würzburg: Augustinus-Verlag.

Živković, Nenad (2019). „Ein Patriarchat unter Beschuss? Aktuelle Herausforderungen für die kanonische Organisation der Serbischen Orthodoxen Kirche“. U: *Die Serbische Orthodoxe Kirche in den Herausforderungen des 21. Jahrhunderts*, уредник Dietmar Schon. Regensburg: Ostkirchen Institut, 29–60.

**PROFESSOR DJOKO SLIJEPCHEVIĆ ON THE MACEDONIAN NATIONAL
AND CHURCH QUESTION**

Professor Djoko Slijepčević (1908–1993) was a church historian who, among other topics, studied the national history of the Serbian people. He published several books and articles dealing with the territory of Macedonia. His theses advocate the stance that Macedonia is a geographical area and an ethnic whole which in that respect belonged and still belongs to the Serbian people. He emphasised that according to the Orthodox Christian canons of the time it was the Serbian Orthodox Church only that could rightfully claim the canonical jurisdiction of this area. Professor Slijepčević was among the first authors to point out the key role of the Communist International in the geographical region of Macedonia, and one of the first writers to highlight the stages through which the Comintern managed to put its ideas to practice via the Communist Party of Yugoslavia. Macedonia was proclaimed a national republic within Yugoslavia, the separate Macedonian nationality was legitimately recognised, the Macedonian Cyrillic alphabet was standardised, the existence of the new Macedonian language was acknowledged, the surnames were modified, and the distancing from the Serbian national identity was actively being promoted; after all these changes, the status of the Church in Macedonia was finally brought on the agenda. The issue was settled by leaving aside both canon law and the Constitution of the Serbian Orthodox Church that was in force at the time. The canonical Serbian Orthodox Church bishops were still being persecuted and prevented from returning to the seats of their dioceses after the Second World War, while the atheistic authorities treated the entire church life as subordinate to themselves and their own interests. This paper compares all the aforementioned theses by Professor Slijepčević with the theses of certain authors from the former Yugoslavia.